

2024

De Staat van het **Duurzaam** Onderwijs

Voorwoord

Jaarlijks brengt de Inspectie van het Onderwijs de ‘Staat van het Onderwijs’ uit – een periodieke stand van zaken van het onderwijs in Nederland. Een ijkpunt dat van belangrijke pijlers van het onderwijssysteem schetst waar het goed gaat en waar het knelt. Hoe gaat het met de leraren? Met de financiën? Met de leerlingen en studenten? Waar de Staat van het Onderwijs niet naar kijkt is hoe het gaat met de kernfunctie van het onderwijs. Stoomt het onderwijssysteem de nieuwe generatie klaar voor de wereld van morgen? Vindt het onderwijs van vandaag aansluiting met de veranderende maatschappij en arbeidsmarkt waar leerlingen en studenten in terecht komen?

In het onderwijs wordt hier wel steeds vaker over gesproken. Meer en meer gaat het over het leren voor duurzame ontwikkeling: het ontwikkelen van kennis, vaardigheden en een houding die nodig zijn om een duurzame toekomst te creëren. Daar waar de Staat van het Onderwijs deze kerntaak laat liggen, brengt Leren voor Morgen deze eerste Staat van het Duurzaam Onderwijs uit.

“Stoomt het onderwijssysteem de nieuwe generatie klaar voor de wereld van morgen?”

De Staat van het Duurzaam Onderwijs geeft een overzicht van verschillende onderzoeken, feiten en cijfers van de mate waarin scholen bezig zijn met leren voor duurzame ontwikkeling.

Hiermee geven we een beeld van de huidige stand van zaken en beschrijven we trends en ontwikkelingen.

Over het algemeen wijst deze eerste Staat van het Duurzaam Onderwijs uit dat de aandacht voor leren voor duurzame ontwikkeling in alle onderwijslagen toeneemt. Hiermee is het een onderwerp dat niet meer weg te denken is van de agenda van overheden, sectorraden en onderwijsinstellingen. Van echte integrale verankering in de breedte van het onderwijssysteem is echter nog lang geen sprake. Dit is een groot gemis. Omdat het gaat om de kerntaak van het onderwijs – leerlingen en studenten voorbereiden op de wereld van morgen – doen we leerlingen en studenten, docenten en de samenleving tekort als we er niet vol op inzetten.

Voor **leerlingen en studenten** is het belangrijk, omdat zij in toenemende mate zorgen hebben over hun toekomst. Ze hebben zorgen over toenemende ongelijkheid, klimaatverandering en polarisatie. Door deze problemen in het onderwijs te benoemen, te reflecteren wat deze voor hen betekenen en samen met anderen na te denken over mogelijke oplossingen krijgen ze handelingsperspectief en hoop. Dit is een belangrijk argument om in te zetten op leren voor duurzame ontwikkeling.

Ook voor **docenten** is leren voor duurzame ontwikkeling belangrijk, omdat zij in toenemende mate de wens hebben om méér met duurzaamheid te doen, zo blijkt uit onderzoek. Zij willen veelal terug naar de kern van het onderwijs: leerlingen voorbereiden op de wereld van morgen. Ook hier komt leren voor duurzame ontwikkeling in beeld. Niet als extra thema of in extracurriculaire projecten die boven op hun al volle agenda komen, maar als integraal onderdeel van hun lessen.

Tot slot bezien vanuit de **samenleving**. Ook hier is er urgentie voor meer aandacht voor leren voor duurzame ontwikkeling in het onderwijs. Het onderwijs moet immers aansluiting blijven houden met de maatschappij en arbeidsmarkt waarin transities in een steeds sneller tempo verlopen. Bedrijven verwachten dat nieuwe werknemers bij kunnen dragen aan oplossingen voor deze veranderingen. Leren voor duurzame ontwikkeling is dé manier om onze leerlingen en studenten voor te bereiden op het leven en werken in de wereld van morgen.

Deze Staat van het Duurzaam Onderwijs wijst uit: het begin is er en de wil is er, maar het is zoeken naar hoe we leren voor duurzame ontwikkeling breder en integraal kunnen verankeren in het onderwijssysteem - in het beleid, het curriculum, de bedrijfsvoering, etc . Duurzaamheid is immers geen thema, maar gaat over volhoudbaarheid. **Werk aan de winkel dus**. Voor een ieder die hieraan gehoor wil geven: doe je voordeel met tips om aan de slag te gaan op www.lerenvoormorgen.org

Giuseppe van der Helm

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Leren voor Duurzame Ontwikkelingen staat op de agenda	5
• Bij landelijke overheid	5
• Bij sectorraden en koepelorganisaties	6
• Bij onderwijsinstellingen	7
Integrale verankering van duurzaamheid blijft achter	10
In het onderwijs leeft de ambitie om méér te doen	11
Verantwoording	12

Leren voor Duurzame Ontwikkeling staat in toenemende mate op de agenda

Over het algemeen valt te stellen dat de aandacht voor duurzaamheid in het onderwijs toeneemt. Het onderwerp staat daarmee op de agenda bij landelijke overheid en bij sectorraden, maar vooral wijzen verschillende onderzoeken bij onderwijsinstellingen, schoolbesturen en docenten zelf op een toename van aandacht voor het onderwerp.

Landelijke overheid

Leren voor duurzame ontwikkeling – het ontwikkelen van kennis en vaardigheden voor het vormgeven van een duurzame toekomst – is een onderwerp dat meer en meer op de kaart staat bij verschillende ministeries. Dit geldt voor het ministerie van OCW, waar leren voor duurzame ontwikkeling een onderwerp is in de Werkagenda mbo⁽¹³⁾ of de Toekomstverkenning onderwijs⁽⁶⁾. Maar ook voor ministeries die een belangrijke rol voor het onderwijs zien in de uitvoering van hun agenda. Denk aan het ministerie van OCW, die in hun Uitvoeringsagenda Klimaat en Energie⁽¹²⁾ een belangrijke rol voor onderwijs ziet, of aan het ministerie van I&W op het onderwerp circulaire economie of het ministerie van LNV in hun vergroeningsplannen. Onderwijsinstellingen worden vanuit verschillende ministeries in toenemende mate gestimuleerd én ondersteund om met duurzaamheid aan de slag te gaan.

De ondersteuning vanuit de overheid uit zich onder meer in financiële ondersteuning bij het verduurzamen van gebouwen en het vergroenen van schoolpleinen. Er bestaan in toenemende mate financiële regelingen en subsidies waarmee onderwijsinstellingen hun gebouwen en pleinen kunnen verduurzamen⁽¹⁵⁾.

Er is ook aandacht voor het curriculum. Gedreven door het feit dat de arbeidsmarkt verandert onder invloed van de energietransitie en de transitie naar een circulaire economie, stimuleert en faciliteert het ministerie van OCW (mbo-)opleidingen om meer aandacht te hebben voor duurzaamheid in hun opleidingen. Op deze manier moeten er voldoende (vak)mensen komen die in staat zijn deze transities vorm te geven⁽⁶⁾.

“Kamerbrief: er komt een strategie voor duurzaamheid in het onderwijs.”

Ook de toezegging⁽¹¹⁾ van de minister van LNV eind 2023 om in overleg met het ministerie van I&W een strategie voor duurzaamheid in het onderwijs op te stellen, laat zien dat het onderwerp interdepartementaal op de agenda staat. De strategie wordt samen met de betrokken departementen en het werkveld opgesteld en heeft tot doel om scholen te ondersteunen bij het realiseren van meer duurzaamheid in het onderwijs.

Internationaal werken o.a. UNESCO en UNECE aan duurzaamheidseductie. In de EU gebeurt dit in het kader van de Green Deal (GreenComp)⁽³⁾ en het actieplan Groene en Digitale banen⁽¹⁰⁾.

Sectorraden en koepelorganisaties

Ook bij de sectorraden staat het onderwerp leren voor duurzame ontwikkeling – te midden van onderwerpen als studentenaantallen, lerarentekort en werkdruk – op de agenda. Dit geldt met name voor koepelorganisaties in het (middelbaar en hoger) beroepsonderwijs. Dit is te verklaren door de toenemende aandacht voor het onderwerp vanuit het bedrijfsleven. De vraag vanuit praktijkpartners voor meer aandacht voor duurzaamheid in de vakopleidingen, sijpelt door in de kwalificatiedossiers en daarmee in het onderwijs ⁽¹⁶⁾. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de bedrijfstakgroep Techniek en Gebouwde omgeving in het mbo. Maar ook bijvoorbeeld het sectorplan Hoger Economisch Onderwijs ⁽²¹⁾ heeft een focus op duurzame ontwikkeling.

In navolging van de Vereniging van Hogescholen die in 2019 de SDG charter ondertekende en zo lid werd van de SDG-community ⁽²⁰⁾, deed ook de MBO raad dat in 2020 ⁽⁹⁾. Hiermee zeggen deze sectororganisaties toe de aangesloten scholen en onderwijsinstellingen te ondersteunen bij het behalen van de duurzame ontwikkelingsdoelen.

Onderwijsinstellingen

Ook bij onderwijsinstellingen zelf zien we de aandacht voor Leren voor Duurzame Ontwikkeling toenemen. Zoals hieronder toegelicht blijkt dit uit onderzoeken in alle lagen van ons onderwijsstelsel, zowel bij basisscholen en middelbare scholen als bij mbo-instellingen, hogescholen en universiteiten. De onderzoeken wijzen uit dat de aandacht voor duurzaamheid nog vaak gefragmenteerd is: het richt zich óf op het curriculum óf op de bedrijfsvoering óf er worden losse duurzaamheidsprojecten opgetuigd.

Funderend onderwijs

(primair en voortgezet onderwijs)

Uit het onderzoek van Leren voor Morgen en SME in het primair en voortgezet onderwijs ⁽⁸⁾ blijkt dat 30% van de basisscholen en 36% van de middelbare scholen op ad hoc basis invulling geeft aan leren voor duurzame ontwikkeling. Verder zegt 26% van de basisscholen en 23% van de middelbare scholen dit op projectbasis te doen.

Vaak uit zich deze ad hoc of projectmatige invulling aan het onderwerp in het meedoen aan actiedagen of deelname aan duurzaamheidsprogramma's. Steeds meer scholen nemen deel aan (landelijke) actiedagen rond duurzaamheid.

Voorbeelden hiervan zijn de Voorleesactie op de Dag van de Duurzaamheid (bereik tot 75% van de basisscholen), de Nationale Buitenlesdag (bereik tot 50% in van de basisscholen) en de 17 werelddoelen-les op de Dag van de Duurzaamheid (in 2023 meldden 700 klassen zich aan voor de SDG-masterclasses).

“25% van de scholen in het primair en voortgezet onderwijs organiseert projecten rond het thema duurzame ontwikkeling.”

Uit een analyse van deelname van scholen aan duurzaamheidsprogramma's ⁽⁸⁾, blijkt dat steeds meer scholen deelnemen aan dit soort programma's. Hiermee geven scholen invulling aan deelaspecten van duurzaamheid. Zo duidt de sterke stijging van het aantal Gezonde Scholen op meer aandacht voor het thema 'gezondheid'. Ook laat deze analyse zien dat er steeds meer scholen zijn die zich richten op het verduurzamen van hun schoolgebouw. Er komen meer initiatieven op dit gebied (denk aan Schooldakrevolutie of 'slim opgewekt') en ook het aantal groen(blauw)e schoolpleinen in het primair onderwijs groeit.

In het curriculum zien we dat duurzaamheid een plek heeft gekregen in een aantal profielvakken of keuzevakken. Zo is er bijvoorbeeld op havo-vwo een stijging te zien bij bèta-techniekprogramma's die duurzaamheid als onderdeel hebben. In de in 2019 opgeleverde bouwstenen voor de actualisatie van de kerndoelen van de leergebieden Burgerschap, Mens & Natuur en Mens & Maatschappij (curriculum.nu) heeft duurzaamheid een plaats gekregen ⁽¹⁶⁾. In de meer recente concept kerndoelen Burgerschap draait één van de kerndoelen specifiek om het handelen.

Middelbaar Beroeps Onderwijs

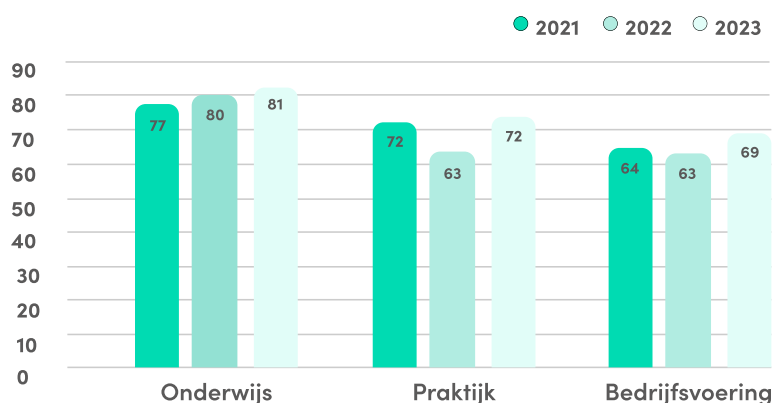
Uit de jaarlijkse SustainaBul MBO-benchmark ⁽⁷⁾ kan worden geconcludeerd dat mbo-instellingen in de loop van de jaren méér aandacht zijn gaan besteden aan leren voor duurzame ontwikkeling. De jaarlijkse benchmark evalueert duurzaamheidsimplementatie bij mbo-instellingen op vier thema's: onderwijs, praktijk, bedrijfsvoering, en integrale benadering.

Zowel de score op het thema 'bedrijfsvoering' als 'onderwijs' steeg in 2023 ten opzichte van 2021. Kijkend naar 'praktijk' (de mate waarin er aandacht is voor duurzaamheid in de bedrijfsvoering en in het schoolgebouw) steeg de gemiddelde score van de deelnemende mbo-instellingen van 64 in 2021 naar 69 in 2023.

Kijkend naar 'onderwijs' (de mate waarin er aandacht is voor duurzaamheid in opleidingen en minors, trainingen en ondersteuning van onderwijzend personeel), scoren mbo-instellingen in 2023 hoger dan in 2021. De gemiddelde score op dit thema steeg van 77 naar 81. Deze stijging in aandacht voor duurzaamheid in het curriculum wordt onderschreven in een onderzoek van het Groene Brein ⁽⁵⁾. In de vergelijking met eerdere studies zien zij dat er over het algemeen een groei is in opleidingen en vakken waarin het gaat over circulaire economie, de energietransitie en duurzaamheid.

Ook onderzoek van CINOP naar duurzaamheid in het MBO ⁽²⁾ bevestigt dit beeld dat er aandacht is voor duurzaamheid in het curriculum. Het onderzoek concludeert dat mbo-instellingen die deelnemen aan de SustainaBul **gemiddeld 62% van het maximaal haalbare aantal punten** halen en dat het aantal instellingen met opleidingen waarin duurzaamheid verankerd is toeneemt. Dit betekent echter niet dat duurzaamheid over de volle breedte in de meerderheid van de opleidingen wordt meegenomen.

Totaal gemiddelde per categorie over deelnemende scholen %

(bron: SustainabulMBO 2023)

Hoger onderwijs

De jaarlijkse SustainaBul HO-benchmark ⁽¹⁸⁾ onderzoekt de duurzaamheidsimplementatie bij hogescholen en universiteiten op de thema's onderwijs, onderzoek en bedrijfsvoering.

Kijkend naar de categorie 'onderwijs', kan worden geconcludeerd dat er – hoewel er groei mogelijk is – aandacht is voor duurzaamheid in het curriculum van de opleidingen. In deze categorie wordt gemiddeld 63,8% van het maximaal haalbare aantal punten gescoord. Dat dit percentage relatief hoog is komt met name door de punten die worden gescoord door de aandacht voor duurzaamheid in minors. Onderwijsinstellingen slagen er over het algemeen in om minors beschikbaar te stellen waarin studenten zich kunnen ontwikkelen op het gebied van duurzaamheid. In de reguliere opleidingen is het vaak verder zoeken naar de integratie van duurzaamheid in het curriculum. Er zijn veel punten blijven liggen omdat niet veel onderwijsinstellingen een toereikend systeem hebben om onderwijzend personeel te ondersteunen in het geven van duurzaam onderwijs.

Kijkend naar de mate waarin duurzaamheid onderdeel uitmaakt van het onderzoek in het hoger onderwijs, scoren deelnemende onderwijsinstellingen gemiddeld 67,8% van het maximaal haalbare aantal punten. Een ontwikkeling die hierbij genoemd wordt is dat onderwijsinstellingen op dit onderwerp steeds vaker samenwerken met het bedrijfsleven.

“Onderwijsinstellingen bieden steeds vaker minors aan waarin studenten zich kunnen ontwikkelen op het gebied van duurzaamheid”

In de categorie bedrijfsvoering scoren onderwijsinstellingen over het algemeen voldoende. Op het gebied van financiële huisvesting, waterverbruik en catering wordt relatief gezien het slechts gescoord en daar is dus de meeste duurzaamheidswinst te halen.

Integrale verankering van duurzaamheid blijft achter

Daar waar we zien dat leren voor duurzame ontwikkeling op de agenda staat bij overheden, sectororganisaties én onderwijsinstellingen, wordt er vrijwel nergens integraal en schoolbreed invulling aan gegeven. Veelal krijgt het bij onderwijsinstellingen invulling op deelonderwerpen ('gezondheid' of 'klimaat') of in delen van de onderwijspraktijk (óf in het gebouw en de bedrijfsvoering óf in het curriculum, hoewel zelden vakoverstijgend, óf in de samenwerking met bedrijven). Onderzoeken wijzen erop dat er nog zeer beperkt sprake is van integrale verankering.

De eerdergenoemde analyse van deelname van scholen aan duurzaamheidsprogramma's ⁽⁶⁾, liet een groei zien aan scholen die deelnamen aan programma's gericht op deelgebieden van duurzaamheid. Dezelfde analyse laat zien dat er ten opzichte van voorafgaand onderzoek in 2015, echter weinig groei te zien is in scholen die deelnemen aan schoolbrede duurzaamheidsprogramma's zoals UNESCO-scholen of Eco-Schools.

Ook het onderzoek van Leren voor Morgen en SME ⁽⁶⁾ onder onderwijsinstellingen in het primair en voortgezet onderwijs bevestigt dit beeld van beperkte integrale verankering. Het onderzoek wijst uit dat slechts 15% van de scholen leren voor duurzame ontwikkeling schoolbreed heeft verankerd. Het gaat hier om 14% van de basisscholen en 16% van de middelbare scholen.

“15% van de scholen in het primair en voortgezet onderwijs heeft leren voor duurzame ontwikkeling schoolbreed verankerd.”

In het middelbaar beroepsonderwijs zien we hetzelfde. De SustainaBul MBO-benchmark ⁽⁷⁾ laat zien dat er nog veel groei mogelijk is op het gebied van een integrale aanpak van leren voor duurzame ontwikkeling binnen mbo-instellingen. Op de criteria die duiden op integrale verankering van leren voor duurzame ontwikkeling, halen de deelnemende instellingen gemiddeld 64% van het totaal aantal mogelijke punten.

In het onderwijs leeft de ambitie om méér te doen

Daar waar we concluderen dat er nog een grote slag te slaan is voordat leren voor duurzame ontwikkeling integraal verankerd is in het onderwijs, zien we dat onderwijsinstellingen en docenten een groeiende ambitie hebben om deze slag te maken. Ze willen méér aandacht besteden aan duurzame ontwikkeling dan dat ze nu doen. Deze ambitie zien we zowel in het funderend onderwijs (op basisscholen en middelbare scholen), als in het hoger onderwijs.

Deze ambitie is te verklaren als we kijken naar het onderzoek van ResearchNed ⁽¹⁴⁾ dat in december 2023 in opdracht van het ministerie van OCW werd uitgevoerd. Dit onderzoek wees uit dat veel leraren worstelen met de invulling van verschillende aspecten van het leraarschap. Daar waar zij zich willen richten op de kerntaak van het onderwijs - leerlingen voorbereiden op de toekomst - ervaren zij dat ze hier te weinig aan toekomen. Dit verklaart de ambitie om meer aandacht te besteden aan toekomstgericht onderwijs, dat ten grondslag ligt aan leren voor duurzame ontwikkeling.

Uit hetzelfde onderzoek van Leren voor Morgen en SME ⁽⁸⁾ dat uitwijst dat structurele verankering achterblijft, blijkt dat er onder docenten wel degelijk een duidelijke wens bestaat om meer aandacht aan duurzame ontwikkeling en andere maatschappelijke vraagstukken te besteden. Twee derde van de basisschoolleerkrachten en 80% van de docenten op middelbare scholen die hebben deelgenomen aan dit onderzoek, heeft die wens. Wel worstelen zij met de vraag hoe hier invulling aan te geven. Hoge werkdruk en tijdgebrek zijn veelgenoemde barrières om duurzaamheid een structurele plek in het onderwijs te geven, net als het gebrek aan regie (vanuit OCW, maar ook inhoudelijk vanuit andere departementen). Daarnaast speelt ook de continue druk van exameneisen in het voortgezet onderwijs en de eindtoets in het primair onderwijs mee. Dit maakt dat er bij veel scholen niet de ruimte wordt gevoeld om in hun onderwijs meer aandacht te besteden aan duurzame ontwikkeling.

Ook in het hoger onderwijs zien we de ambitie meer aandacht te besteden aan leren voor duurzame ontwikkeling. Uit de Sustainabul HO 2023 ⁽¹⁸⁾ blijkt dat 50% van de hoger onderwijsinstellingen de ambitie heeft om duurzaamheid in alle opleidingen te integreren. Dit is een forse stijging van 21% ten opzichte van 2022. Deze ambitie wordt ondersteund door hbo-docenten. Ook zij willen meer aandacht voor duurzaamheid in de curricula. Uit onderzoek ⁽¹⁾ blijkt dat zij duurzaamheidsvraagstukken die relevant zijn voor hun toekomstige werkveld te weinig aan bod vinden komen in hbo-opleidingen. Zij vinden dat de integratie ervan in het curriculum te sterk afhangt van individuen die het initiatief daartoe nemen. De in het onderzoek ondervraagde hbo-docenten pleiten ervoor om duurzaamheid mee te nemen in de accreditatie of beoordeling van opleidingen.

“Hoge werkdruk en tijdgebrek zijn veelgenoemde barrières om duurzaamheid een structurele plek in het onderwijs te geven.”

Verantwoording

De Staat van het Duurzaam Onderwijs gebruikt cijfers en feiten uit ondergenoemde onderzoeken en rapporten, en beschrijft op basis daarvan trends en ontwikkelingen.

Gebruikte onderzoeken

(1) Bianca Harms en Hans Jacob de Gier (NHL Stenden). (2023) Hbo-docenten willen meer aandacht voor duurzaamheid in curricula

(2) CINOP. (2023). De SustainaBul MBO en duurzaamheid in het mbo. Stand van zaken en vooruitblik

(3) EFVET, EARLALL, EAEA. (geraadpleegd maart 2024). GreenComp, the European Competence Framework for Green Skills

(4) Het Groene Brein. (2015). Rapportage onderzoek Duurzaam Onderwijs

(5) Het Groene Brein en Leren voor Morgen. (2021) Onderwijs over energietransitie en circulaire economie

(6) KBA Nijmegen, ResearchNed, Andersson Elffers Felix, CHEPS, Kohnstamm Instituut (2023) Vandaag is het 2040. Toekomstverkenning voor middelbaar beroeps- onderwijs, hoger onderwijs en wetenschap.

(7) Leren voor Morgen. (2023) SustainaBul MBO

(8) Leren voor Morgen en SME. (2022). Leren voor duurzame ontwikkeling in het primair- en voortgezet onderwijs

(9) MBO Raad. (2020). Sustainable Development Goals

(10) De minister EZK, Klimaat en Energie, OCW, Primair en Voortgezet Onderwijs en Armoedebestrijding, Participatie en Pensioenen. (2023). Actieplan Groene en Digitale Banen

(11) Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2023) Kamerbrief betreft rapportage stand van zaken duurzaamheid in het onderwijs.

(12) Ministerie van OCW. (2023) Uitvoeringsagenda Klimaat & Energie

(13) Ministerie van OCW, NTRO, VNG, BB, VNO NCW MKB Nederland, Beroepsvereniging Opleiders MBO, JOB, MBO Raad. (2023). Samen werken aan talent. Werkagenda MBO 2023-2027

(14) ResearchNed. (2023). Vertrekredenen leraren en docenten in het po, vo en mbo

(15) Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (geraadpleegd maart 2024). Verduurzaming onderwijsgebouwen – primair en voortgezet onderwijs

(16) SME, Obron Onderzoek en Advies. (2022). Verkenkend onderzoek draagvlak Duurzame School

(17) SLO (2024). Concept kerndoelen Burgerschap en Digitale Geletterdheid

(18) Studenten voor Morgen. (2023). Benchmarkrapport SustainaBul HO

(19) United Nations (2023). Our common agenda policy brief 10: transforming education

(20) Vereniging van Hogescholen. (2019). Hogescholen zetten opnieuw stappen met de Sustainable Development Goals

(21) Vereniging van Hogescholen (2023). Sectorplan HEO. Samen waarde creëren voor brede welvaart

2024

**De Staat van het
Duurzaam Onderwijs**

www.lerenvoormorgen.org

**leren
voor
morgen**